

МИХАЙЛО СЕМЕВСЬКИЙ ЯК РЕДАКТОР ЧАСОПISY “РУССКАЯ СТАРИНА”

Тетяна ЛЯЛІНА (м. Кіровоград)

У статті розкривається діяльність відомого російського історика, громадського діяча, журналіста М.Семевського на терені видання й редагування ним авторитетного історичного часопису другої половини XIX ст. “Русская Старина”.

Ключові слова: історичний журнал, Михайло Семевський, “Русская Старина”, редакційна політика, цензура.

The activity of the well-known Russian historian, publicist, journalist M. Semevskiy on the field of the edition of the historical journal "Russkaya starina" is researched in the article.

Key words: historical journal, Myhaylo Semevskyj, “Russkaja Starina”, editorial policy, censure.

Періодичні друковані видання є важливим видом історичних джерел. Журнальна періодика займає провідне місце серед інших періодичних видань. Журнали є могутнім засобом інформації, формування громадської думки, впливу на думки й настрої суспільства в цілому та окремих його прошарків і груп. Історичні журнали – це спеціальні періодичні видання, у яких друкуються джерела (документальні історичні письмові матеріали), наукові історичні дослідження, історіографічні та бібліографічні огляди тощо. У пореформеній Росії з'явилося підґрунтя для виникнення низки вагомих історичних журналів, які зробили великий внесок у розвиток історичної науки та історіографії. Вивчення історії Російської імперії та її складових частин XVIII – XIX ст. неможливе без звернення до історичного часопису “Русская Старина” (1870 – 1918 рр.), засновником і редактором якого був історик Михайло Іванович Семевський (1837 – 1892 рр.). Повне й об'єктивне дослідження “Русской Старины” неможливе без розуміння ролі в її організації, становленні та розвитку її першого редактора М. Семевського. У цьому розумінні важливим є з'ясування мети й завдань, що були поставлені засновником видання до журналу, визначення його програми та репертуару, принципів добору й відтворення історичних матеріалів, дослідження взаємостосунків редакції із цензурним відомством.

Постать М. Семевського яскрава й багатогранна. Офіцер, історик, педагог, громадський діяч, журналіст, член багатьох товариств. Доля відміряла йому лише 55 років життя, але воно було наповнене багатьма починаннями й звершеннями. З юності зацікавившись вітчизняною історією, М. Семевський став дослідником невідомих сторінок російської минувшини, збирачем цінних та рідкісних історичних документів. Зібравши значну колекцію архівних матеріалів та документів, він задумав створити друкований орган, на сторінках якого з'являлися б переважно “сирі”, необроблені історичні матеріали – записки, спогади, щоденники історичних діячів, листи, замітки тощо [33, с. 116], оскільки, на думку М. Семевського, історію слід вивчати саме на основі архівних матеріалів та першоджерел [2]. Так, у січні 1870 року вийшов у світ перший номер історичного журналу “Русская Старина”. Це стало важливою подією для багатьох шанувальників та дослідників історичного минулого, новим віянням в історичній журналістиці Росії другої половини XIX ст. На сторінках часопису з'явилася безліч цінних, цікавих, часом унікальних історичних матеріалів різного характеру та походження. І сьогодні “Русская Старина” М. Семевського не втратила своєї цінності й актуальності для дослідників російської історії періоду нового часу, а також дослідників історії російської літератури. Протягом 2007 – 2009 рр. одне з петербурзьких видавництв здійснило перевидання повного комплексу журналу.

В історичній літературі можна виділити кілька етапів дослідження життя та діяльності М. Семевського – дореволюційний, радянський,

сучасний. Дореволюційна історіографія дала перше монографічне дослідження біографії редактора “Русской Старины”, автором якого була співробітниця редакції журналу В. В. Тимошук [33]. Дослідження має велику фактографічну та інформативну цінність, воно створене на основі автобіографічних записок М. Семевського з використанням листів, офіційних документів та інших джерел і має описовий характер.

Важливим, хоч дещо специфічним, джерелом дослідження діяльності М. Семевського є численні некрологи, які з’явилися по його смерті в журналах “Русская Старина” [7; 20; 21], “Киевская старина” [22], “Исторический вестник” [19], “Библиограф” [11] та інших періодичних виданнях [10]. Одні з них були відгуком на кончину журналіста, інші – виходили до роковин смерті. Їхні автори надзвичайно високо оцінювали роль М. Семевського в розвитку російської журналістики та виданні історичного журналу “Русская Старина”.

Дореволюційна історіографія М. Семевського презентована ще кількома енциклопедичними статтями, які дають загальне уявлення про його життя й діяльність [28; 30; 34].

У радянській історіографії часопис “Русская Старина” розглядався у контексті досліджень історичних журналів з історії СРСР [13]. С. Дмитрієв у своєму нарисі визначає “Русскую Старину” як журнал буржуазно-ліберального напрямку, а М. Семевського характеризує діяльним збирачем матеріалів і чудовим організатором, віддає належне цінності надрукованих у журналі історичних документів та матеріалів, наголошує на тому, що “Русская Старина” була першим журналом, на сторінках якого публікувалися матеріали з історії революційного руху в Росії. Багато матеріалу для дослідження й розуміння діяльності М. Семевського можна почерпнути із монографії Н.Ейдельмана [35]. У ній автор дає оцінку діяльності М. Семевського як редактора історичного журналу. Н. Ейдельман зазначав, що у своєму виданні, незважаючи на тиск цензури, редактор “Русской Старины” друкував заборонені матеріали революційного характеру (про декабристів, петрашевців, О. Герцена, М. Огарьова тощо).

У пострадянський період значно зріс інтерес до російських дореволюційних історичних журналів та їхніх видавців. Не стали винятком і “Русская Старина” та її засновник і редактор М. Семевський. У сучасній російській історіографії останнім часом з’явилося кілька досліджень про М.Семевського [17; 26; 27] та журнал “Русская Старина” [8; 9]. Російський дослідник В. Порох у своїй монографії [27] зупинив увагу саме на редакційно-видавничій діяльності М. Семевського, його стосунках із цензурним відомством, аналізі історичних матеріалів, надрукованих у журналі. О. Кох у своїй дисертації [17] серед інших питань дослідила діяльність М. Семевського у сфері журналістики, визначила типологію

журналу “Русская Старина”, дослідила редакційні примітки на сторінках видання, поліграфічне оформлення часопису тощо.

Із українських істориків дослідженням російських дореволюційних історичних журналів, у тому числі “Русской Старины”, займається О. Кіян [15]. Він уперше у вітчизняній історіографії порушив питання про дослідження історії України на сторінках російської історичної періодики.

Назва журналу “Русская Старина” була обрана М. Семевським не випадково. Дослідники висунули кілька версій походження назви журналу. Так, В. Тимошук у біографічному нарисі М. Семевського зазначала, що вона була запозичена в М. Карамзіна, який написав статтю під такою назвою для журналу “Вестник Европы” [33, с. 116]. “На жаль, ми так погано знаємо руську старовину, милу для серця патріотів” [14, с. 251], – писав у вступній частині статті історик, маючи на увазі історичну минувшину російського народу. Радянський історик С. Дмитрієв висловив припущення, що назва “Русская Старина” походить від однойменної назви видання декабриста О. О. Корніловича [12, с. 78 – 79]. Так чи інакше, символічна назва журналу мала вказувати читачу на зміст та характер друкованих у ньому матеріалів.

При створенні журналу засновник-редактор одразу ж зіткнувся з кількома перепонами, які, втім, невдовзі були подолані. З огляду на певні обставини, М. І. Семевський не міг офіційно виступити в ролі редактора часопису (до 1877 р.) [28, с. 321]. Тому він звернувся з проханням до свого родича Василя Арсеновича Семевського стати відповідальним видавцем-редактором “Русской Старины”. В. Семевський дав свою згоду, але з умовою, що він не буде займатися практичною діяльністю з видання журналу [1]. Тож М. Семевський став єдиним натхненником і редактором журналу впродовж більше, ніж 20 років аж до своєї смерті 1892 року.

Найбільш складним і важливим для М. Семевського на першому етапі видання часопису було питання цензури. Відповідно до Тимчасових правил для друку 1865 р. видання “Русской Старины” було дозволено лише з попередньою цензурою [10]. Уже з першого номера журналу видавець зіткнувся зі складною процедурою отримання згоди Цензурного комітету на вихід того чи іншого матеріалу. Кожен документ необхідно було вносити на розгляд Цензурного комітету, засідання якого проходили раз на тиждень. Комітет, у свою чергу, міг подати матеріал на розгляд міністра Двору. Через це отримання дозволу часто затримувалося, а вихід чергового номера журналу відкладався. Зрозумівши, що такий стан справ може негативно позначитися на подальшій долі журналу, М. Семевський почав клопотати про звільнення від попередньої цензури. Редактор звернувся по допомогу до членів Державної Ради барона М. А. Корфа та П. А. Муханова, які клопотали перед міністром внутрішніх справ про звільнення “Русской Старины” від попередньої цензури. Міністр дав згоду з деякими

зауваженнями [8, с. 80]. М. Семевський згадував, що, крім офіційних формальностей, пов'язаних зі звільненням від попередньої цензури, редактор написав розписку, відповідно до якої зобов'язувався, що “Русская Старина” не друкуватиме матеріалів стосовно деяких сторінок російської історії XVIII і XIX століть (зокрема про усунення з престолу імператора Петра III, про смерть імператора Павла I) [4].

Звільнення від цензури значно полегшило редакторові роботу з видання журналу. Проте фактично часопис упродовж свого існування перебував під пильним наглядом цензури, оскільки відповідно до цензурного законодавства кожна чергова книга журналу повинна була посилатися до Цензурного комітету на 4 дні для розгляду її чиновниками Комітету [34, с. 297]. За словами самого М. Семевського, протягом кількох років існування часопису ножиці цензури не один раз торкалися тих чи інших матеріалів [33, с. 124]. Причому це стосувалося не тільки оригінальних, а й перекладених з інших мов документів. В окремих випадках лише заступництво впливових осіб рятувало підготовлені до друку матеріали від посягань цензурного відомства [33, с. 127]. За період виходу “Русской Старины” під редакцією М. Семевського цензура в 96 книгах часопису робила вирізки й 29 разів на видання накладався арешт у друкарні [17].

Протягом тривалого часу працюючи в російських архівах, М. Семевський знав, що в них зберігається багато цінних історичних документів, не доступних більшості дослідників. Приступаючи до видання журналу, М. Семевський обґрунтував його завдання та програму, які були викладені в першому номері “Русской Старины” [29]. Завданням часопису було слугувати розробці російської історії та історії російської літератури публікуванням на його сторінках невідомих архівних джерел та інших історичних документів і матеріалів. Редактор також у загальних рисах окреслив програму журналу: записки та спогади історичних діячів, нариси, автобіографії, державні й дипломатичні акти, листи, різноманітні замітки, а також оригінальні історичні дослідження та інші матеріали з російської історії та історії російської літератури. При цьому М. Семевський визначив хронологічні межі журналу, зазначивши, що перевага надаватиметься матеріалам, які належать до XVIII та XIX століть, тобто до так званого імператорського періоду російської історії. Проте, за його словами, на сторінках журналу могли виходити й оригінальні історичні дослідження з історії допетровського періоду, археологічні замітки тощо [29, с. 1 – 2].

Приступаючи до видання журналу, М. Семевський мав у своєму розпорядженні багато цінних історичних документів. Його архів постійно поповнювався все новими даними та матеріалами. Джерела їхніх надходжень були різноманітними. По-перше, редакція завжди готова була прийняти історичні матеріали від різних осіб. Насамперед, М. Семевський

звертався з проханням надати папери для публікації до своїх численних знайомих. Також редакція завжди була відкрита для матеріалів, що надходили від незнайомих осіб, але являли собою певну історичну цінність. Відмітною рисою редактора “Русской Старины” була повага до історичної правди й чужого слова, прагнення максимально точно й достовірно відтворювати історичні документи. Ця риса М. Семевського викликала довіру серед осіб, які мали у своєму розпорядженні історичні матеріали різного характеру [33, с. 130] і готові були надати їх для публікації М. Семевським у “Русской Старине”. Часом наприкінці номера журналу друкувалися заохочувальні замітки для всіх, хто міг надати документи історичного характеру з указівкою адреси редакції [23]. В одному з номерів журналу за 1880 рік редакція надрукувала список із багатьох сотень осіб, які надали матеріали для редакційного портфеля “Русской Старины” за період 1870 – 1880 років [32]. Серед них В. С. Іконников, Д. І. Іловайський, П. П. Каратигін, П. О. Куліш, М. І. Кстомаров, О. М. Лазаревський, Л. Н. Майков, Д. Л. Мордовцов, М. Н. Мурзакевич, М. М. Орлов, Т. П. Пассек, М. К. Шильдер та ін. Крім того, як зазначають дослідники, видавець “Русской Старины” володів здатністю спонукати своїх знайомих до написання записок, мемуарів та спогадів. Так, не без впливу М. Семевського написав свої спогади про Т. Шевченка М. Костомаров [6]. Також з ініціативи М. Семевського написали записки Т. Пассек [3], М. Берг, П. Каратигін, М. Мурзакевич. Деякі розповіді записувалися або стенографувалися членами редакції, іноді записки складалися самою редакцією на основі наданих їй матеріалів і публікувалися від імені осіб, що їх надали. Таким чином з’явилися спогади І. Айвазовського, О. Рубінштейна, Ф. Солнцева та ін. [28, с. 321]. М. Семевський не задовольнявся лише тими джерелами, що їх надсилали йому знайомі й незнайомці з різних куточків країни. Іноді влітку він здійснював поїздки по російській провінції, де працював у місцевих архівах і знаходив там багато цінних документів, які потім з’являлися на сторінках його журналу. У цьому плані М. Семевський був редактором-збирачем, який не шкодував ні коштів, ні часу, ні власних сил на отримання нових цікавих матеріалів для свого видання [34, с. 298].

Значний вплив на журнал “Русская Старина” зробили особистісні якості його редактора М. Семевського. У виданні свого дітища редактор керувався певними принципами, від яких намагався не відходити за будь-яких обставин. Головними серед них були неупередженість [5], об’єктивність, точність у відтворенні матеріалу, публікація історичних документів без пропусків та скорочень. При необхідності, якщо це дозволяло більш повно зрозуміти їхній зміст, документи друкувалися не тільки дослівно, а й буквально, тобто зі збереженням стилю й правопису оригіналу [25, с. 1 – 2]. Проте, іноді з об’єктивних, незалежних від редакції

обставин, це було неможливим. Поряд із перекладами друкувалися матеріали й мовою оригіналу, оскільки редактор вважав, що при перекладі втрачаються дуже важливі відтінки змісту документу [25, с. 6]. При потребі М. Семевський супроводжував матеріали вступним словом, коментарями чи післямовою для кращого їхнього розуміння. Він дуже піклувався про те, щоб зацікавити читача, зробити кожную книжку часопису “живою”. Тому редактор завжди реагував на нагальні проблеми й потреби часу, присвячуючи окремі матеріали чи навіть цілі номери журналу тим питанням, які хвилювали суспільство в конкретний момент [20, с. XIX]. При цьому М. Семевський намагався ніби спроектувати минулий історичний досвід на теперішнє і майбутнє [11]. Однак цензурне відомство уважно стежило, щоб не допустити публікації матеріалів, які проливали б світло на сучасні події.

Характерною рисою редакційної політики М. Семевського була відсутність у журналі чіткого розподілу матеріалів на розділи. Редактор вважав такий поділ недоречним і незручним; формальністю, дотримання якої було б не на користь журналу. Але вибір матеріалів для кожного конкретного номера часопису не був і хаотичним. Часто можна відмітити в книжках видання певну особливість у групуванні матеріалів, яка полягала в тому, що значна частина документів присвячувалася певній епосі чи конкретній особистості. Редактор ішов на це свідомо. Таке групування документів давало змогу читачам, на думку М. Семевського, отримати цілісне уявлення про вказану епоху або діяча. Для збереження цілісності картини при публікації історичних документів чи матеріалів великих за розмірами редактор не ділив їх на частини, а друкував у повному обсязі. Ще однією особливістю редакційної політики М. Семевського було переконання про необхідність публікування історичних матеріалів, які належать до недавнього історичного минулого. Редактор вважав, що чим раніше з’явиться в періодичній пресі інформація про якогось діяча чи подію, тим більше можливостей висвітлити їх з максимальною історичною об’єктивністю й достовірністю. На сторінках “Русской Старины” вміщувалися матеріали, що мали різні, часом протилежні, оцінки однієї історичної епохи, події чи постаті, що давало можливість читачам порівнювати різні погляди й робити самостійні висновки [25, с. 2 – 5]. Особисті уподобання М. Семевського, який за переконаннями був лібералом, впливали на репертуар журнальних матеріалів. Так, наприклад, на сторінках часопису, незважаючи на втручання цензури, вийшло особливо багато документів, присвячених декабристам та декабристському рухові (записки М. Фонвізіна, М. Бестужева, М. Пущина, спогади О. Беляєва, Д. Завалішина, замітки А. Розена, О. Фролова, щоденник В. Кюхельбекера, біографічні нариси С. Муравйова-Апостола, М. Орлова тощо), а також

часові правління Олександра II (особливо селянській реформі), спогадам про самого імператора та ін.

Специфіка друкованих у “Русской Старине” історичних пам’яток вимагала від М. Семевського копіткої та напруженої роботи. Нерозбірливість почерку, невизначеність власних імен, відсутність чітких хронологічних відомостей у письмових документах змушували редакцію і редактора до пошуку інших джерел інформації для уточнення і встановлення достовірних даних. Крім того, іноді редакція мала у своєму розпорядженні кілька варіантів рукописів одного документу, які могли різнитися між собою. Це вимагало від редактора віднайдення оригіналу рукопису чи пошуку інших способів уточнення. З редакцією “Русской Старини” співпрацювали історики, які спеціалізувалися на певних періодах російської історії і готували примітки до друкованих матеріалів [25, с. 5–6], що надавало їм певної науковості.

М. Семевського можна назвати й першим історіографом часопису “Русская Старина”. Щорічно редакція складала систематичний опис статей та матеріалів, що виходили в окремих томах журналу. За життя М. Семевського вийшло окремими виданнями кілька систематичних розписів журнальних статей “Русской Старини” [31]. 1885 року з’явився систематичний покажчик за 1870 – 1884 рр. (склала співробітниця редакції В. Тимошук), 1888 року вийшов перший додаток до розпису “Русской Старини” за 1885 – 1887 рр. У вступному слові редактора до першого систематичного покажчика часопису М. Семевський вказує, що з нагоди 15-річчя існування “Русской Старини” редакція приступила до укладання систематичного розпису змісту журналу. Він буде створений за тим же планом, що й щорічні покажчики, які виходили в окремих номерах видання [31, с. III]. У систематичних розписах усі видруковані в часопису матеріали були розподілені за рубриками: 1) записки і спогади; 2) дослідження, нариси, розповіді, автобіографії, життєписи, некрологи; 3) документи: акти, рескрипти, укази, листування та ін.; 4) родословні; 5) історія церкви, духовенство, розкол, старообрядство; 6) історія російської літератури та словесності; 7) історія мистецтв у Росії; 8) художні додатки: малюнки, портрети тощо; 9) огляди “Русской Старини”, алфавітні й систематичні покажчики, журнальна статистика, оголошення; 10) бібліографічний листок. У рекламно-інформаційних матеріалах, що подавалися наприкінці чергового номеру журналу, редакція робила анонс тих матеріалів, які передбачалося друкувати найближчим часом.

Редактор вважав, що “Русская Старина” повинна бути не просто періодичним виданням історичного спрямування, а слугувати довідником з російської історії [25, с. 10]. З цією метою наприкінці кожного року в останньому номері журналу друкувалися дуже детальні покажчики власних імен з указівкою дат народження та смерті діячів, згадуваних у виданні,

розміщені в хронологічному порядку. У цілому всі матеріали, друковані в “Русской Старине”, сам М. Семевський поділяв на дві великі групи: матеріали з російської історії та матеріали з історії російської літератури. У свою чергу, перша група поділялася на два розряди: матеріали, що дають характеристику певній тривалій у часі епосі чи історичній особі (записки, автобіографії, спогади, листування тощо) і матеріали уривчасті, такі, що належать до певного періоду чи діяча, і дають деяке уявлення про них (офіційні документи, невеликі розповіді, замітки, анекдоти, окремі листи тощо) [25, с. 12 – 13].

М. Семевський опікувався й зовнішньою стороною журналу. Він дуже ретельно стежив, щоб папір, на якому друкувалися номери часопису, шрифти були найвищої якості, самі книжки виходили точно у встановлений строк [25, с. 11]. М. Семевський першим із видавців почав уміщувати у часопису ілюстрації – портрети історичних діячів, малюнки, знімки з медалей, креслень, планів та ін., що надавало журналові індивідуальних рис та оригінальності.

Роль М. Семевського в становленні та розвитку історичного часопису “Русская Старина” не викликає сумніву. Він її задумав, організував, редагував упродовж 22 років. М. Семевський зібрав величезну колекцію історичних документів, забезпечивши журнал матеріалами на багато років наперед. Завдяки продуманій редакційній політиці “Русская Старина” завжди відповідала вимогам часу та суспільства, була одним із авторитетних історичних видань другої половини XIX ст. Цей журнал зробив особливий внесок у введення в науковий обіг великої кількості джерел з російської історії XVII – XIX століть, а також сприяв популяризації історичних знань. М. Семевський мав репутацію чесного, об’єктивного, неупередженого редактора, якого поважали передплатники та читачі часопису, а також журналістське середовище. Історичний журнал “Русская Старина” та редакційно-видавнича діяльність М. Семевського є перспективним об’єктом дослідження. На теперішній час в історіографії практично не досліджено цілий ряд різноманітних сторін історичного минулого в контексті викладення їх на сторінках “Русской Старины” (наприклад, селянське питання, східне питання в міжнародній політиці, історія українських земель, історія польського національно-визвольного руху, історія архітектури, історія російського театру тощо). Нещодавно виповнилося 140 років з моменту виходу першого номера часопису, а він усе ще становить великий науковий інтерес для дослідників.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Институт русской литературы РАН (далее ИРЛИ РАН). – Отдел рукописей (далее О. Р.). – Ф. 274 (М.И. Семевский). – Оп. 1. – Д. 16. – Из записок М.И. Семевского. – Л. 47 об.
2. ИРЛИ РАН. – О. Р. – Ф. 265 (Русская Старина). – Оп. 2. – Д. 2525. – Воронов П.М. Памяти М.И. Семевского. Рукопись статьи. – Л. 5.

3. ИРЛИ РАН. – О. Р. – Ф. 265 (Русская Старина). – Оп. 2. – Д. 2525. – Воронов П.Н. Памяти М.И. Семевского. Рукопись статьи. – Л. 10.
4. ИРЛИ РАН. – О. Р. – Ф. 274 (М.И.Семевский). – Оп. 1. – Д. 16. – М.И.Семевский. Материалы к запискам. – Л. 52.
5. ИРЛИ РАН. – О. Р. – Ф. 274 (М.И.Семевский). – Оп. 1. – Д. 16. – М.И.Семевский. Материалы к запискам. – Л. 27.
6. ИРЛИ РАН. – О. Р. – Ф. 274 (М.И.Семевский). – Оп. 1. – Д. 210. – Костомаров Н.И. Письма его к М.И.Семевскому. 1863 – 1880. – Л. 3.
7. Бильбасов В.А. Памяти Михаила Ивановича Семевского, основателя и редактора-издателя “Русской Старины” //Русская Старина. – 1892. – №6. – С. I – IV.
8. Бронникова Е.В. Журнал “Русская старина” как историографический источник. 1870-1918. / Диссертация на соискание научной степени канд.ист. наук. – М., 1998.
9. Васильева Е.Б. Образ декабриста в русской журнальной прессе во второй половине XIX – начале XX вв. / Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук – Омск, 2008. – 248 с.
10. Временные правила о печати 1865 г. // ПСЗ. – Собр. 2-е. – Т. 40. – № 41990.
11. Градовский Г.К. Суд потомства // Новости. – 1895. – 10 марта. – №68.
12. Дмитриев С.С. Именословие русских исторических журналов // Русская литература. – 1967. – №1. – С. 78 – 79.
13. Дмитриев С., Федоров В., Бовыкин В. История СССР. Период капитализма / Под ред. С.Дмитриева. – М., 1961. – С. 175 – 177.
14. Карамзин Н. Русская старина // Вестник Европы. – 1803. – №20. – С. 251 – 271; №21. – С. 94 – 103.
15. Кіян О.І. Вклад журналу “Русский архив” в історіографію України // Український історичний журнал. – 1989. – №10; Кіян О.І. Співробітництво М.І.Костомарова в історичних журналах Росії // УІЖ. – 1990. – №4; Кіян О.І. С.М.Шубинський – редактор “Исторического вестника” // Читання пам’яті М.В.Нечкіної. – Ніжин, 1990; Кіян О.І. З історії видання “Киевской старины” // Київська старовина. – 1996. – №4; Кіян А.І. История Украины на страницах русской исторической журнальной периодики второй половины XIX – начала XX веков / Диссертация на соискание ученой степени канд. ист. наук. – К., 1990.
16. Корнилович, Александр. Русская старина: карманная книжка для любителей отечественного, на 1825 год, изданная А. Корниловичем. – Санкт-Петербург: В типографии Департамента народного просвещения, 1824.
17. Кох О.Б. Михаил Иванович Семевский. Опыт аналитической биографии / Диссертация на соискание научной степени д-ра ист. наук. – Спб., 2005 // www.lib.ua-gu.net/diss/
18. М.И. Семевский // Библиограф. – 1892. – №3. – С. 135 – 144.
19. Михаил Иванович Семевский: Некролог // Исторический вестник. – 1892. – № 4. – С. 112 – 115.
20. Михаил Иванович Семевский. Некролог // Русская Старина. – 1892. – № 4. – С. V – XXXI.
21. Михайловский В.Я. Речь, произнесенная в СПб. Вознесенском храме на панихиде в сороковой день кончины Михаила Ивановича Семевского // Русская Старина. – 1892. – №6. – С. V – VIII.
22. Н.В. Михаил Иванович Семевский (ум. 9 марта 1892 г.). Некролог // Киевская Старина. – 1892. – №4. – С. 112 – 115.
23. О подписке на “Русскую Старину” // Русская старина. – 1871. – Т. 4.
24. От редакции // Русская старина. – 1870. – Кн. 1.

25. Первое трехлетие “Русской Старины” (1870 – 1872). От редакции // Русская старина. – 1873. – Кн. 1. – С. 1 – 23.
26. Порох В.И. Некоторые заметки к историографии М.И. Семевского // Историографический сборник. Саратовский государственный университет им. Н.Г.Чернышевского. – 2001. – Вып. 19. – С. 80 – 88.
27. Порох В.И. Офицер, историк, издатель: Все о Семевском. – Саратов: СГАП, 1999 – 152 с.
28. Русская Старина // Энциклопедический словарь / Изд.: Брокгауз, Ф.А., Ефрон, И.А. – Спб.: Типо-Литография И.А.Ефрона, 1899. – Т. 27. – С. 321 – 322.
29. Семевский М.И. Об издании с 1 января 1870 года ежемесячного исторического сборника “Русская Старина” // Русская Старина. – 1870. – №1. – С. 1 – 4.
30. Семевский Михаил Иванович // Энциклопедический словарь / Изд.: Брокгауз, Ф.А., Ефрон, И.А. – Спб.: Типо-Литография И.А.Ефрона, 1900. – Т. 29. – С. 427 – 428.
31. Систематическая роспись “Русской Старины” изд. 1870-1884 гг. – С.-Петербург: Типография В.С. Балашева, 1885; Систематическая роспись содержания “Русской старины” изд. 1885 – 1887 гг. Первое прибавление к росписи содержания “Русской старины” пятнадцатилетия – 1870 – 1884 гг. – С.-Петербург: Типография В.С. Балашева, 1888; Систематический указатель статей “Русской старины” за 1891 – 1896 гг. Третье прибавление к систематической росписи “Русской старины” изданной в 1885 году. – С.-Петербург: Типография товарищества “Общественная польза”, 1897.
32. Список лиц, сообщивших “Русской старине” исторические или историко-литературные статьи и материалы // Русская Старина. – 1880. – Т. 29. – С. 1079 – 1084.
33. Тимощук В.В. Михаил Иванович Семевский, основатель исторического журнала “Русская Старина”: его жизнь и деятельность. 1837-1892. Биографический очерк. – С.-Петербург: Издание Е.М. Семевской, 1895.
34. Храневич К.И. М.И. Семевский // Русский биографический словарь / Под ред. А.А.Половцова. – Спб., 1904. – Т. 18. – С. 295 – 299.
35. Эйдельман Н.Я. Тайные корреспонденты “Полярной звезды”// www.vivovoco.rsl.ru/

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ляліна Тетяна Сергіївна – аспірантка кафедри всесвітньої історії КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: слов’янська історіографія другої половини XIX століття.